

УДК 338.43.02

Концептуальні основи розвитку сільських територій

Герцег В.А.

аспірант кафедри економіки підприємства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Газуда Л.М.

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки підприємства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті розглянуто концептуальні основи розвитку сільських територій. Досліджено економічні, соціокультурні, політичні, інституціональні та екологічні аспекти зазначеного розвитку. Визначено основні принципи управління розвитком сільських територій. Визначення концепції розвитку сільських територій передбачає оцінювання наявних проблем та перешкод для ефективного розвитку депресивних територій на державному та регіональному рівнях, окреслення цілей та шляхів їх реалізації. Наведено способи вирішення проблем розвитку сільських територій.

Ключові слова: концептуальні основи, розвиток, сільські території, принципи управління.

Герцег В.А., Газуда Л.М. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье рассмотрены концептуальные основы развития сельских территорий. Исследованы экономические, социокультурные, политические, институциональные и экологические аспекты указанного развития. Определены основные принципы управления развитием сельских территорий. Определение концепции развития сельских территорий предусматривает оценивание имеющихся проблем и препятствий для эффективного развития депрессивных территорий на государственном и региональном уровнях, определения целей и путей их реализации. Приведены способы решения проблем развития сельских территорий.

Ключевые слова: концепция, депрессивная территория, инфраструктурное развитие, сельские территории, стратегия.

Hertseh V.A., Gazuda L.M. CONCEPTUAL BASES TO THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

In the article considered bases to the development of rural territories have been. The economic, sociocultural, political, institutional and ecological aspects of rural development are investigational There are certain basic principles of management to the development of rural territories. The definition of the concept of rural development involves assessing existing problems and obstacles for the effective development of depressed territories at the state and regional levels, defining the goals and ways of their implementation. The aims of the problem of rural development in rural areas are presented.

Keywords: conception, depressed territory, infrastructural development, rural territories, strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основною метою та рушійною силою суспільного розвитку є людські потреби і сама людина як така. Закономірно, що в центрі сільського розвитку повинні перебувати сільські мешканці, які прагнуть поліпшити власний добробут, якість життя і забезпечити сприятливе середовище проживання для нинішніх та прийдешніх поколінь. Тобто інтегруючим чинником соціально-економічного розвитку вважається соціум у різних формах взаємодії з певною територіальною належністю, а також людиноцентричний підхід, що розглядається умовами життєдіяльності, культурою та світобаченням.

Збалансованість розвитку сільської місцевості зумовлює необхідність виокремлення концептуальних підходів до формування комфортного середовища проживання, а також

залежить від багатьох чинників. На сучасному етапі стає доцільним обґрунтування зазначених підходів до забезпечення сталого розвитку сільських територій України з метою реалізації державної підтримки та запровадження цільових державних програм і стратегій, спрямованих на інфраструктурний розвиток сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагоме теоретико-методологічне підґрунтя щодо забезпечення сталого розвитку та ефективного функціонування сільських територій висвітлено в працях М. Барановського, М. Кропивка, О. Бородіної, О. Павлова, І. Гончаренко та інших вчених. Аналіз наукових досліджень дає можливість виокремити основні шляхи подолання депресії сільських територій.

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» визначено, що депресивна територія – це регіон чи його частина, рівень розвитку якого (якої) за показниками, визначеними цим Законом, є найнижчим серед територій відповідного типу. У статті 9 цього ж документа зазначено, що депресивними можуть бути регіони, промислові, сільськогосподарські райони, а також міста обласного підпорядкування [3].

О. Гранберг зазначив, що депресивна територія – це територія, яка неспроможна самостійно вирішити свої соціально-економічні проблеми (або реалізувати свій високий потенціал) та потребує активної підтримки з боку держави [1, с. 45].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення концептуальних засад та поглиблення теоретико-методологічних підходів до забезпечення розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдиного критерію оцінювання соціально-економічного розвитку території не існує. До основних показників виокремлення депресивних територій відносять валову додану вартість на одну особу, рівень безробіття, доходи населення, показники забезпеченості населення товарами та послугами. Однак не варто ототожнювати депресію регіону лише з економічними характеристиками, адже вона включає в себе і соціальну складову.

Визначення концепції розвитку сільських територій передбачає оцінювання наявних проблем та перешкод для ефективного розвитку депресивних територій на державному та регіональному рівнях, окреслення цілей та шляхів їх реалізації.

Проблеми сільського розвитку підрозділяють на економічні, соціально-демографічні, управлінські, екологічні та територіальні [7, с. 103].

До економічних проблем можна віднести низький рівень розвитку малого та середнього бізнесу; недосконалість реалізації ринкових відносин; низький рівень диверсифікації сільськогосподарського виробництва; низький рівень конкурентоспроможності продукції сільського господарства на внутрішньому ринку; застарілу інженерно-комунальну інфраструктуру; низький рівень інноваційності; низький рівень інвестиційної привабливості.

Серед соціально-демографічних проблем виокремлюють проблеми відтворення населення; трудову міграцію у більш привабливі

регіони; статевовікову диспропорцію структури населення; низький рівень зайнятості та доходів сільського соціуму; важкі умови праці, низький рівень механізації та автоматизації виробничої сфери; занедбаність соціальної інфраструктури та невідповідність соціального забезпечення потребам сільського населення.

Екологічні проблеми включають деградацію земель; забруднення повітря; проблеми, пов'язані зі збиранням та утилізацією твердих побутових відходів; забруднення водою; вирубування лісів. До кола управлінських перешкод варто віднести недосконалість управлінської системи; неефективне використання ресурсів. Територіальними перешкодами вважають не престижність сільської місцевості та відсутність засобів мотивування молоді до проживання в ній.

Проаналізувавши проблеми, що гальмують сільський розвиток, окреслимо основні цілі щодо забезпечення розвитку сільських територій, зокрема поліпшення житлових умов сільського населення, інфраструктурний розвиток досліджуваних територій, благоустрій та житлове облаштування; стимулювання зростання зайнятості населення; забезпечення достатнього рівня інвестицій у людський капітал; формування мережі центрів інформаційної, консультаційної, навчальної, сервісної підтримки; підвищення рівня доходів і зайнятості; орієнтація на сталий розвиток; технологічне переоснащення галузей аграрного виробництва, застосування ресурсозберігаючих та екологічносприятливих технологій і техніки; державна, регіональна підтримка середніх і малих господарюючих суб'єктів.

Національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на наукову базу, яка має бути зорієнтована на дотримання певних норм і вимог, що вже сформовані в більшості розвинутих країн. Наприклад, у Польщі вжито низку заходів, спрямованих на розвиток сільських територій, які включають не лише аграрну політику, але й туристичну діяльність, забезпечення сільських територій дорогами, а також органічне виробництво екологічно чистої продукції.

Основними напрямками підтримки розвитку сільських територій у США є їх економічний розвиток, стимулювання створення та розвитку бізнесу; розвиток інфраструктури (житлові програми, водопостачання, електроенергія, широкосмугові мережі, телемедицина тощо); підтримка людського капіталу,

включаючи розвиток системи освіти, професійної підготовки, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства тощо; боротьба з бідністю (реалізація програм допомоги незаможним) [6].

Для країн Європейського Союзу напрями розвитку села зафіксовані в рамках Єдиної аграрної політики, складовою частиною якої є сталий розвиток.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує кілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій:

1) концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу; ця концепція бере за основу розвиток сектору (галузева модель); в рамках цієї моделі не враховуються особливості місцевого розвитку, сільського розвитку, а ще меншою мірою відмінності між окремими сільськими територіями;

2) концепція, яка пов'язує сільський розвиток винятково зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторів економіки (концепція зближення, перерозподільча модель); у цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через розроблення цільової політики стосовно цих районів; це передбачає розвиток насамперед традиційних галузей (агротуризм, сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції в самих господарствах тощо);

3) концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів загалом шляхом використання всіх ресурсів, які перебувають на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних тощо), та інтеграції між усіма компонентами й галузями на місцевому рівні; ця концепція використовує можливості території в найбільш широкому її розумінні (територіальна модель) [5].

До загальних рис зарубіжного досвіду державної політики можна віднести:

– надання суб'єктам програм права вибирати з переліку напрямів у рамках єдиної політики або програм різних відомств ті, які найбільше сприяють розвитку сільських територій конкретного регіону;

– надання органам місцевого самоврядування не тільки широких прав щодо реалізації програм розвитку сільських територій, але й адекватної фінансової підтримки за допомогою використання комплексу фінансових

інструментів (прямі платежі населенню, програми грантової підтримки, кредити, гарантії за кредитами, податкові пільги, технічна допомога з чітким зазначенням умов їх застосування).

Для України концепція сільського розвитку передбачає переважно аграрний розвиток та акцентування уваги на сільськогосподарському виробництві, що спричинює деградацію інших видів економічної діяльності, зокрема сільського туризму, сфери послуг, побутового обслуговування. Це зумовлене тим, що частка сільського господарства, згідно зі статистичними даними станом на 2016 р., займає 12% у ВВП України [9, с. 20].

За допомогою SWOT-аналізу можна охарактеризувати сильні та слабкі сторони функціонування сільських територій України (табл. 1).

Формування багатofункціональної концепції сільського розвитку, спрямованої на забезпечення результативного рівня соціально-економічних умов з огляду на наявні ресурси та їх ефективне використання, сприятиме зростанню ВВП України та ВРП на перспективу.

Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр., реалізація якої передбачає проведення низки реформ для виробників сільськогосподарської продукції, аграрного бізнесу та сільського населення.

Стратегія побудована на чинних стратегічних документах, зокрема Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» і Коаліційній угоді від 2014 р. Вона пропонує збалансований підхід до посилення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору та збільшення експорту, намагаючись забезпечити рівномірний розподіл наявних переваг, зокрема за рахунок сприяння розвитку сільських територій та підвищення якості життя у найбільш відсталіших регіонах, а також збереження природних ресурсів і довкілля. Серед її пріоритетних заходів з підвищення якості життя та диверсифікації господарської діяльності у сільській місцевості варто назвати:

1) розвиток економіки сільських територій шляхом стимулювання не аграрних видів діяльності, поширення інноваційних продуктів, бізнес-мереж, маркетингових проектів, позиціонування;

2) розбудову туристичного потенціалу сільської місцевості для сільського та аграрного туризму; використання лісових, водних

SWOT-аналіз функціонування сільських територій України

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – Сприятливе геополітичне розташування, агрокліматичні умови та родючі ґрунти для сільськогосподарського виробництва; – експортна орієнтація, налагоджена експортна інфраструктура та партнери; – проживання на сільських територіях третини населення нашої держави; – значний природний та ресурсний потенціал; – історичний досвід господарювання, високий освітній та професійний рівень населення; – функціонування органів управління на місцях; – виділення незначної частини бюджетних коштів для підтримки аграрного виробництва та інфраструктурного забезпечення регіонів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Високе регуляторне та адміністративне навантаження; – відсутність доступного кредитування, а особливо для малих сільськогосподарських виробників (нерозвиненість інфраструктури фінансування сільського господарства, відсутність інвестиційних можливостей і доступності кредитних ресурсів); – нерозвиненість інфраструктури сільської місцевості (нерозвинені сільські ринки та інша сільська інфраструктура, занадто дорога логістика); – низька продуктивність (відносно низька продуктивність у сільському господарстві та промисловій переробці сільгосппродукції); – переважання сировини в експорті; – якість життя в сільській місцевості (низькі доходи та відсутність перспектив для мешканців сільських територій, що спричинює трудову міграцію).
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення ВВП; – перехід від пропозиції до попиту як головного фактору розвитку сільського виробництва; – зростання попиту на біоенергію; – зростання торгівлі сільськогосподарськими товарами, зокрема продуктами переробки, продуктами вищої якості та ціни (тобто не тільки сировиною, але й м'ясом, молочними продуктами, фруктами та овочами, готовими харчовими продуктами); – зростання продуктивності праці; – інвестиційні можливості; – транскордонне співробітництво, зовнішня торгівля, що дають можливість доступу до зовнішніх ринків; стимул досягнути відповідності вимогам міжнародних стандартів та трансферу технологій із більш розвинених країн; – інфраструктурний розвиток депресивних регіонів та сфери послуг (формування центрів інформаційної, консультаційної та навчальної, сервісної підтримки); – збереження довкілля та застосування ресурсозберігаючих та екологічно-сприятливих технологій. 	<ul style="list-style-type: none"> – Нездатність населення адаптуватися до несприятливих умов, що спричинює міграційні процеси; – погіршення сільськогосподарської інфраструктури (не вистачає інвестицій в аграрну інфраструктуру (обладнання, зберігання тощо), обслуговування та розвиток); – втрата експортних можливостей; – погіршення стану навколишнього середовища (негативний вплив інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на природу (зменшення вмісту поживних речовин у ґрунтах, їх ерозія, зношеність систем меліорації) та клімат); – хитке становище сільської місцевості (старіння населення; депопуляція місцевості; відсутність кваліфікованої робочої сили для сільського господарства; відсутність розвитку не аграрної господарської діяльності); – економічні умови (погіршення економічної ситуації та несприятлива динаміка обмінного курсу призводять до бюджетних обмежень та браку ліквідності); – ціни на енергоносії (високі ціни на енергоносії призводять до подорожчання виробництва та перевезень); – погіршення логістики та інфраструктури (зокрема, погіршення доріг та зношеність залізничних колій; недостатній рівень інвестицій у модернізацію).

та інших природних ресурсів для рекреаційних послуг;

3) розвиток інфраструктури села, передусім розширення базових послуг для економіки сільських територій та сільського населення

з наголосом на розбудові комунікаційних та інформаційних мереж;

4) відродження та розвиток села, збереження та поліпшення сільської культурної спадщини як активу місцевого розвитку;

5) підвищення рівня знань та практичних навичок сільського населення для організації та комерціалізації не аграрних видів діяльності на селі [8].

Поглибленого обґрунтування потребують наукові підходи до визначення сутності, чинників та регуляторів інфраструктурного розвитку сільських територій, організаційно-економічних відносин з метою ефективного функціонування, дієвого управління, формування концептуальних основ на перспективу, поліпшення інвестиційної привабливості, стимулювання інноваційної діяльності та державної підтримки депресивних регіонів.

Управління розвитком сільських територій має базуватися на принципах діалектичної єдності всіх складових елементів системи (управлінських, економічних, соціальних, екологічних), пізнання та всебічного використання в господарській практиці об'єктивних законів природи, аналізу та синтезу концептуальних основ розвитку сільських територій України та економічно розвинутих країн ЄС.

Інноваційні ідеї щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій повинні втілюватися не тільки в державні програми та стратегії, але й у механізми їх реалізації як на макро-, так і на мікрорівнях.

Для цього необхідно здійснювати моніторинг формування та реалізації державних стратегій розвитку сільських територій, використання сучасних концепцій.

Висновки з цього дослідження. Отже, концептуальні основи розвитку сільських територій потребують більш детального дослідження, оскільки включають реалізацію потенціалу розвитку, що істотно різниться як на державному, так і на регіональному рівнях. Виникає необхідність аналізу та зіставлення стану інфраструктурного розвитку сільських територій за регіонами України, зосередження на місцевостях з метою виявлення причин їх депресії, залучення інвестицій та поліпшення умов проживання сільських жителів. До основних чинників, які впливають на ефективність місцевої економіки сільських територій, варто віднести послуги та інфраструктуру у сільській місцевості, наявність необхідної робочої сили, ініціативи та дії сільських громад.

Подальша активізація місцевих ініціатив залежить від наявності ефективної системи інституційної та фінансової підтримки. Потрібно створити багатофункціональну систему, яка б враховувала природні, культурні, демографічні, екологічні та соціальні умови розвитку сільських територій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гранберг А. Основы региональной экономики: о структуре, методологии и содержании. Рос. экон. журн. – 2000. – № 11–12. – С. 38–50.
2. Гром'як Д. Соціально-економічні засади комплексного розвитку сільських територій. Актуальні проблеми економіки, обліку та менеджменту: міжнародна інтернет-конференція. URL: http://www.viem.edu.ua/konf_v4_1/art.php?id=0606.
3. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15/ed20110421>.
4. Коваленко О. Ефективність використання ресурсного потенціалу підприємств. Вісник аграрної науки. 2008. № 7. С. 70–72.
5. Колесников В. Світовий досвід розвитку сільських територій. Ефективна економіка. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956>.
6. Пантелеєва О. Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза. Международный сельскохозяйственный журнал. 2010. № 4. С. 9–10.
7. Пищик Ю. Методичні підходи до визначення репресивності сільських територій. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/4916/4843>.
8. Поленкова М. Концепція сільського розвитку як основа підвищення якості життя сільського населення. Економіка і регіон. 2015. № 1. С. 102–108.
9. Проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files>.
10. Україна в цифрах – 2016: статистичний збірник / за ред. І. Вернера; відп. за вип. О. Вишнеvsька. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 240 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
11. Українська енциклопедія. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya.html>.
12. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень. Економіка України. 2005. № 1. С. 36.

REFERENCES:

1. Granberg A. Fundamentals of the regional economy": on the structure, methodology and content / A. Granberg // Russian. econ journ. – 2000. – No. 11–12. – P. 38–50.
2. Gromiak D. Socio-economic principles of integrated development of rural territories / International Internet conference "Actual problems of economy, accounting and management". URL: http://www.viem.edu.ua/konf_V4_1/art.php?id=0606.
3. Law of Ukraine "On stimulating the development of regions". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15/ed20110421>.
4. Kovalenko O. V. Efficiency of using resource potential of enterprises // Bulletin of Agrarian Science. 2008. No. 7. P. 70–72.
5. Kolesnikov V. World Experience of Rural Areas Development // Effective Economics. 2014. No. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956>.
6. Panteleev O. Features of the implementation of rural development programs in the US and the European Union // International Agricultural Magazine. 2010. No. 4. P. 9–10.
7. Pyschuk Yu. Methodological approaches to the definition of the repressive nature of rural territories URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/4916/4843>.
8. Polenkova M. The concept of rural development as a basis for improving the quality of life of rural population // Economics and region. 2015. No. 1. S. 102–108.
9. Project of the Integrated Agricultural and Rural Development Strategy for 2015–2020 / Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files>.
10. Statistical Digest "Ukraine in Figures" 2016 / State Statistics Service of Ukraine [ed. I. Werner; rep. for the issue O. Vishnevskaya]. K., 2017. 240 p. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
11. Ukrainian Encyclopedia URL: <http://www.ukr.vipreshebniuk.ru/entsiklopediya.html>.
12. Shubravskaya O. Sustainable economic development: concept and direction of research // Economy of Ukraine. 2005. № 1. P. 36.